

BODÓ BARNA

SZÓRVÁNYRÓL – MÁSKÉNT

2002-höz viszonyítva, miközben a tömbben élő magyarság esetében a helyi demográfiai százalékos mutatók javulnak vagy stagnálnak, a szórványnak minősülő megyékben a magyarok lélek- és arányszáma drasztikusan csökken.

6

A címben ott a jelzés: a szórványt illetően valami nincs rendben, valamit – minden bizonnyal: sok mindent – másként kellene.

Húsz éve örültünk annak, ha valaki leírta a fogalmat, foglalkozott az általa jelölt létformával. Nem igazán létezett a szórványról közösnek elfogadott ismeret, a jó szándékú nekirugaszkodásokat idéző szövegektől az okoskodó értelmezésekig sokféle beszédmóddal találkozhattunk. A szórványstratégia kidolgozásával a kilencvenes évek közepén az RMDSZ köré csoportosult elemzők és értelmezők annak ellenére nem boldogultak, hogy az elvárás erős volt: a szórvánnyal való stratégiai törődés politikai programként szerepelt a szervezet vállalásai között.

Ma ritka az a tapasztalt politikus, aki a szórványról szólván szakmailag nagyon vitatható állításokkal álljon elő – bár volt/van példa ilyesmire is. A lényeg: rengeteg szó esik napjainkban a szórványról. Beszél a politikus, természetesen, és beszél a kutató, szintén természetesen. Beszél a pedagógus, (írva) beszél a média. Beszél a pap, és beszél a kultúra közmunkása. Beszél a nagyvárosi panelrengetegben lakó, gyermekéért aggódó szülő és a „világvégi” kis faluban élő család. Fontos: nagyon sokan, nagyon sok kontextusban foglalkoznak a szórvánnyal.

És mégis... Valami nincs rendjén: egyre több a jelzés, hogy nem elég. Egyre inkább nem elég. A legutóbbi, 2011-es romániai népszámlálás adatai riasztó trendet jelenítenek meg: miközben tömbben, Székelyföldön jelentős városok – pl. Sepsiszentgyörgy – magyar lakossága némileg növeke-

dett 2002-höz viszonyítva, miközben a tömbben élő magyarság esetében a helyi demográfiai százalékos mutatók javulnak vagy stagnálnak, a szórványnak minősülő megyékben a magyarok lélek- és arányszáma drasztikusan csökken. Kiss Tamás és Barna Gergely 2012-es tanulmánya a részeredmények nyilvánosságra hozatala után készült, s bár nem mennek részletekbe, azt egyértelműen kimutatják, hogy a pozíciókat megőrző/némileg erősítő tömbbel szemben a szórványmegyék magyarsága erősödő ütemben fogy. Arad megyében 2002–2011 között 24,8, 1992–2002 között 19,2 százalékos a magyarság fogyása. Beszterce-Naszód megyében 1992–2002: –13,0%, 2002–2011: –19,5%. Brassó megyében 1992–2002: –19,8%, 2002–2011: –22,9%. Fehér megyében 1992–2002: –16,5%, 2002–2011: –23,3%. Hunyad megyében 1992–2002: –25,0%, 2002–2011: –36,1%. Temes megyében 1992–2002: –19,6%, 2002–2011: –30,2%. A legnagyobb a fogyás Bukarestben (–40,6% a korábbi –29,7%-hoz képest), illetve Krassó-Szörény megyében (–43,8% a korábbi –26,1%-hoz képest). (Kiss T.–Barna G. 2012) Érvényesnek tűnő jellemző: minél inkább szórvány, vagyis minél kisebb és erőtlenebb a helyi közösség, annál erősebb a szórványosodás, az asszimiláció. Mennyire és miért van így, az további kutatások tárgyát kell hogy képezze.

Ezekről a kérdésekről nemcsak beszélni kell. Nemzetstratégiai lépésekre van szükség, a szándéktól el kellene jutni olyan közpolitikai programok megfogalmazásáig, amelyek mögött egyrészt világosan azonosítható a (kisebbségi-nemzeti) közösségi szerepvállalás, másrészt a megvalósulás feltételei is biztosítottak.

Ami bizonyos: a szórvány téma. Divatos téma a szórvány. Jöhet a figyelmeztetés: ez önellentmondás, paradoxon. Ami divat(os), az értékelt, azt igénylik, az kellő. Mi itt az érték, mi itt a kellő? A szórvány mindennek ellentéte: megkopnak, kifakulnak (közösségi) értékek, fellép az asszimiláció, apad a közösség, a valahova tartozást jelző identitástudatot felváltja az asszimilációs pályára lépett egyén származástudata: a korábbi új identitás váltja fel. Ha valami negatív dimenziós asszimilációt idéz elő – lehet-e divatról beszélni? Kinek kell a szórvány(helyzet)?! Olykor magának a szórványnak sem...

Ennek ellenére vagy talán éppen ezért: igen sokan, sokféleképpen beszélnek a szórvánnyról. Túl sokféleképpen. Nem alakult még ki az a világos keret, amely a szórványhelyzet kapcsán szokásos moralizálás helyett a kérdés közpolitikai kérdésként történő elemzését és értelmezését tenné nem csupán lehetővé, hanem egyben szükségessé is, amikor a bucsálódás és az elmúlás miatti kesergés helyett a segítő szándék találna világos keretet, elosztható feladatokat és ezekhez rendelt forrásokat.

Itt az ideje, hogy a bajainkról való beszédmódban a bajokról át lehessen térni ezek kezelésének az előkészítésére. Ha erre bárki visszakérdez: és akkor eddig miről volt szó? – a válasz: sokszor, nagyon sokszor önmagunk megnyugtatásáról, a politikában oly gyakori öngazolásról.

Sokáig, túl sokáig tanultuk a helyzetet és kísérleteztünk a róla való beszédmóddal. Két évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a közélet különböző színterein elfogadható szabatosággal és a lényegyet láttatóan beszéljünk a szórvánnyról.

A beszédmódról

■ A fogalomhasználat lehet egyszerre kontraproduktív és árulkodó.

Sokan jelzőket keresnek, ugyanis új jelzős szerkezettel vélik megfoghatóbbá, értelmezhetőbbé tenni a helyzetet. Nemrég, 2013 októberében a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) szervezett Kárpát-medencei konferenciát a szórványkérdésről ezzel a címmel: *Kenyérhéjmagyarok – Magyar szórványképek, szórványölfedezők*. A konferencia szervezőinek szándék szerinti célja:

előadásokkal, beszámolókkal, fórumokkal, hanggal, képpel bemutatni a szórvány-magyar-ságot, valamint példát mutatni, eszmecserére ösztönözni a túléléssel kapcsolatos lehetőségekben (együttműködés, együttélés, gazdaság, turizmus, gyümölcskultúra, borkultúra, az egyház szerepe, művelődési programok, tankönyvkiadás stb.). Meghívottként már akkor jeleztem: a nyelvi invenció talán segít abban, hogy egy újszerű kifejezés kapcsán a kérdésre irányuló figyelem szintje ideiglenesen növekedjen, de a helyzet értelmezésében nem segít.

Olykor a szórványkérdéssel foglalkozó dilemmáit jeleníti meg a nyelvi újító szándék. A szórványosodást egyesek az agyelszívással asszociálják (Tusványos, 2012). Vajdasági író, Hornyik Miklós vallja a *VajdaságMa* portálon: „A legnagyobb gondunk huzamosabb ideje a szórványosodás. Mi szó nélkül lenyeljük azt, hogy állandóan a nyakunkra telepítenek idegen ajkú embereket.” (2008) Minden magyarázat nélkül kerül itt egymás mellé két jelenség: a betelepítés önmagában nem szórványosodás. Kosztándi T. Ildikó 2003-as tanulmányát ekként indítja: „Maga a szórvány fogalma igen nehezen meghatározható. »Szórvány az, amit támogatni kell!«” (Vetési László) A fogalom magába foglalja az etnikai (gyakran vallási) izolációt, a vegyes házasságok, a munkanélküliség, az anyanyelvi és az anyanyelven történő oktatás hiányának, a közösségi élet leépülésének és a kulturális élet hiányának a jelenségeit. Ezek mind hozzájárulnak a magyar nyelv tévesztéséhez, kialakítva a román dominanciájú két-nyelvűséget. Fennáll annak a veszélye, hogy ez fokozatosan az [többségi] egynyelvűség irányába hajlik majd.”¹ Itt az alapértelmezés helyes, némileg kilóg a sorból a munkanélküliség besorolása az etnikus elemek közé. Erre még visszatérek.

A példák sora folytatható, időben a legrégebbi számomra Bárdi Nándor 1996-os nagydobronyi előadása, amikor a fogalom leírását külső/formai jegyek szerint kísérelte meg, és hat szempontot jelölt meg: tárgykör, eredet, elhelyezkedés, méret, intézményesültség, hangsúlyos problémák. Szerinte ezek a külső jegyek jelölik ki a szórvány értelmezési kereteit. Nem volt nála szó asszimilációról – pedig ez a szórványkérdés alfája és omegája.

És találkozunk a szigetmagyarság, foszlánymagyarság, mélyszórvány (ez esetben a kisebbséghez tartozók száma 10–20 fő) kifejezésekkel is. Nincs baj, ha mindezekhez az asszimiláció fogalma társul, mert ha nem – akkor a figyelem a lényegről terelődik el.

Vannak, akik szórvány okán nem folyamatról, hanem állapotról beszélnek. Például Molnár-Gábrity Irén² szabadkai professzornő vagy Ladányi Lajos,³ aki a Felvidéken élő közéleti személyiségként tekinti elsőrendű feladatának a szórvánnyal való foglalkozást. A szórványt szórványosodásként kell vizsgálni, folyamatként. Egyik korábbi dolgozatomból idézem: „A szórvány lényegét *politológiai* értelmezés képes visszaadni, miszerint a szórvány mindennapi döntéshelyzet.⁴ Ez a helyzet akkor is létezik, ha a szórványban élő nem gondol rá, nem törődik vele, hiszen benne van a nyelvhasználattól a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – állandó nyomás alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közeggé, s válik lényegessé a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelvváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az igazodási kényszert nem lehet az emberek életéből kiiktatni, illetve a szórványhelyzet kutatójának, a szórványgondozónak ezt a körülményt figyelembe kell vennie.”⁵ (Bodó 2009)

Az igazodási kényszer, a folyamatos kettős (többségi és saját nyelvközösség általi) kihívás és kötöttség és az ehhez kapcsolódóan szinte mindig jelentkező választási kényszer nem természetes állapot, mivel az a természetes, hogy mindenki számá-

ra egyformán adott az anyanyelvében való megmaradás esélye és lehetősége. A többséghez tartozó polgár anyanyelvét az állam védi, és szavatolja szabad használatát. Szórványban az egyénnek kapaszkodnia kell anyanyelvébe – ez a természetellenes. A tapasztalat szerint a kettős nyomás alatt idővel a belső, anyanyelvi kötődés gyengül, a külső környezet hatása pedig erősödik. Bár ritkán tudatosul, az egyén tegnapi helyzete nem azonos a maival, és a holnapi megint (alig) érzékelhetően más lesz. Az egyénnek akkor van lehetősége anyanyelvében megmaradni, ha a környezeti kihívásokra ösztönös válasz helyett tudatosan képes reagálni.

Ismert: a beszéd olykor éppenséggel figyelemelterelés. Hiszen nemcsak beszélni kell, a szándékoktól el kell jutni olyan közpolitikai programokig, amelyek mögött egyrészt a (kisebbségi-nemzeti) közösségi szerepvállalás világosan azonosítható, másrészt kitörést jelenthet az európai uniós politikai (tolvaj)nyelv köréből, miszerint ha valahol valami nem működik, felidéznek/ajánlanak máshol létező, mintának minősített jó gyakorlatot. Az ilyen ajánlások nem vagy csak korlátozott mértékben veszik figyelembe a társadalmi közeg, a közösségi mentalitás fontosságát/hatását a helyzetek kezelésére szánt megoldások kimunkálásában.

Amiről beszélünk

■ Vajdasági szociológusra utaló idézet: „Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy aki szórványt mond, az »sikolt«, hogy változtatni kellene, de nem látja, nem érti, mit és miként kellene megváltoztatni”,⁶ amit a 2006-os zsoboki konferencián ekként kommentáltam: „Többnyire ezért és ettől válik a szórványról való (köz)beszéd lemondóvá, önfeladóvá, amikor a felelősség felemlgetése igazából a saját felelősség határainak a jelzéseként, gyakran az önnön lelkiismeret megnyugtatóként értelmezhető.” (Balogh–Bodó–Illyés 2007) Napjainkban is érvényes az akkori észrevétel: „a szórványról való beszéd a fogalmat többnyire *stílusfordulatként* kezeli, értvén ezalatt halmozottan hátrányos helyzetet, veszélyeztetettséget, szorongást, önfeladást – nyelvi-közösségi szempontból a vég kezdetét. Ezek pedig mind következmények, ezekre közvetlenül hatni nem lehet, előbb a veszélyeztetettség és a szorongás kiváltó okait és tényezőit kell azonosítani, vagyis ezt a komplexitást be kell emelni a kérdésről való nyilvános beszédbe.” (Balogh–Bodó–Illyés 2007).

Ismétlem, két évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a közélet különböző színterein megfelelő szabotossággal és avatottan beszéljünk a szórványról. A beszédmód megváltozott, viszont a szórványkérdés kezelésére nincs (még?) politikai recept, csak kísérletek vannak.

A lényeg: a szórványok demográfiai számokhoz kötöten nem határozhatók meg egységesen és egyértelműen. Vannak szerzők, akik 30 százalékos kisebbségi arány alatt már szórványról beszélnek – beszéltek főleg a két világháború között –, mások szerint a 300 fő jelentené a határt, amely alatt szórványhelyzetet kell mondani. Egyik szempont sem elégséges – önmagában. A meghatározásnak legalább három tényezőre kell kiterjednie: a *kisebbségi lélekszámra*, ennek a többséghez viszonyított *arány-számára* és az *intézményi ellátottságra*. Ezek a tényezők együtt határozzák meg a helyi magyar közösségek *etnikai-kulturális reprodukciós képességét*. Kutatások szerint amennyiben a vegyes házasságok aránya meghaladja a 25 százalékot, az asszimilációs veszteség generációnként elérheti akár a 20-at is. Az intézményi ellátottság az asszimiláció számára gátat jelentő, a magyar identitástartalmak kialakulását és megőrzését elősegítő intézményekre, elsődlegesen az anyanyelvű iskolára és a templomra vonatkozik. A művelődési intézmények (könyvtárak, tánc- és énekcsoportok, hagyományőrző egyesületek) megléte, illetve hiánya szintén fokmérője a szórványosodás előrehaladottságának.

A szórvány értelmezhető más kulcsfogalmak segítségével is, egy ilyen elméleti keret a szórványok kulturális nemzet határáként történő értelmezése. (Bodó 2009) Ez azt jelenti, hogy a szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhatáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ha ez nem sikerül, akkor az illető kisebbséghez tartozó személyek asszimilálódnak, és amikor ez tömegessé válik, a nyelvhatár elmozdul, átlép az illető térségen. Fél évszázada Krassó-Szörény megyében még voltak helyi magyar közösségek (Resicabánya, Boksánbánya, Oravicabánya városok magyar lakossága sorban 2,3%, 1,7%, 1,1%-t tesz ki a 2011-es népszámlálás szerint, a II. világháború után a magyarok részaránya mindenik településen elérte vagy megközelítette a 10 százalékot). Időközben ezen a térségen átlépett a nyelvhatár. Látni kell, hogy a nyelvhatár folyamatosan változik, mozog, a szórványok asszimilációja külső – anyanemzeti, a kisebbségi tömb részéről érkező – támogatás nélkül nem áll le, vagyis a kulturális nemzet területe szűkül, magyarok által is lakott hagyományos térségek „letörnek”, eltűnnek a magyar nyelv és kultúra térképéről. Több példa idézhető ebben a vonatkozásban, például a romániai Bánság teljes déli része magyar szempontból múlt, történelem, itt helyi potenciálra támaszkodó magyar közösségek léte nem képzelhető el.

Fogalomtisztázásra a kisebbségi léthelyzetek megkülönböztetését illetően is nagy szükség volna. Abban még nem alakult ki egységes fogalomhasználat, hogy miként nevezzük az érdekérvényesítés szempontjából eltérő kisebbségi léthelyzeteket. A Kárpát-medence regionális magyar közösségei demográfiai szempontból igen eltérő képet mutatnak, három nagy kategória elkülönítése látszik lehetségesnek és szükségesnek. *Tömböt* alkotnak azok a magyar közösségek, ahol a térségben, a helyi lakosságban (erős) többséget alkotnak, erre példaként Székelyföldet, Csallóközt, a Beregszászi járást, a történelmi Észak-Bácskát lehet idézni. *Fronthelyzetben* él a kisebbségi magyarság ott, ahol a helyi lakosság jelentős – 20–50 százalékos – részét képezi, és megvannak a politikai eszközei arra, hogy közösségi érdekeikért sikeresen fellépjen (példaként idézhetőek nagyvárosok – Kolozsvár, Nagyvárad, Szabadka –, illetve térségek, mint Bihar, Szatmár megyék, Dél-Bácska, Galántai járás, Ungvári járás bizonyos része). A *szórvány* olyan kisebbségi léthelyzet, amikor a helyi magyar közösség nem rendelkezik azokkal a kulturális-intézményi és politikai eszközökkel, amelyek révén biztosítani képes önnön etnikai fennmaradásának kulturális feltételeit.

A *szórványt* meg kell különböztetni a *diaszpórától*, amely a történelmi szállásterületről való elvándorlással, politikai, gazdasági vagy szociális okokból bekövetkező migrációval jön létre, vagyis számára nem adottak a történelmi szálláshelyen való maradással kapcsolatos őshonosságra építő jogok: intézmények biztosítása etnikai identitásának megőrzésére. Ilyés Zoltán szerint a „közmegegyezésszerű diaszpóra fogalomban hangsúlyosan jelen van a szétszórás, a vándorlás, az eredeti helyről való elkerülés momentumja, addig a magyar, »belső használatú« szórvány fogalomban a helyben maradás, a maradékjelleget, a regresszió és a veszélyeztetettség a hangsúlyos jellemzők”.⁷

Ilyés Zoltán ugyanott felhívja a figyelmet arra, hogy a szórványok kialakulásának módja eltérő lehet. „A klasszikus erdélyi (Mezőség, Dél-Erdély, Erdélyi-érchegység) szórványterületeken az asszimiláció, a különféle háborúk és nemzetiségi villongások vagy a csekély népszaporulat miatt pusztuló magyarság az ún. »regressziós szórványok« típusába tartoznak: a magyar etnikai tömb széttöredezésével, pusztulásával alakultak ki, miközben ennek ellentétes irányú – a középkortól napjainkig tartó – folyamatként az említett területeken tömbbé erősödött a románság. A Kárpát-medencében szórványoknak nevezett magyar csoportok nem mind a fent vázolt történeti léptékű visszaszorulással keletkeztek. A Délvidék szórványmagyarsága egy, az oszmán-török hódoltság utáni hosszú és szervezett, majd később spontán paraszti

kolonizáció révén jött létre a 18. század második felétől a 20. század elejéig. A román, német, szerb többségi közegben élő, szervezett, integráns faluközösségeket alkotó bánási, bácskai magyar közösségek más asszimilációs, integrációs utat jártak be, mint Szlavónia és Szerémség gyakran később települt, szétszórtabb, a településeken jórészt kisebbségben élő társaik. Jelentősek a kárpáti hegységkeret (főleg Bereg, Máramaros, Szatmár) 18–19. századi kincstári/kamarai telepítései révén létrejött bányász és iparos szórványközösségei is.”

A szórvány fogalmunk egyedi, csak a magyar társadalomkutatás ismeri és használja, szellemi hungarikum. A Kárpát-medence többi népei, a románok,⁸ szerbek, szlovákok, ukránok nem ismerik a szórvány–diaszpóra különbségtételt, németül sincs külön fogalom a történelmi szállásterületükön asszimilálódó őshonos, hagyományos közösségekre – pedig a németek a II. világháborút követő időkben milliós nagyságrendű közösségeket veszítettek el a térség országaiban. A fogalom hiánya/nemléte más népek és kultúrák esetében talán azzal is magyarázható, hogy az idők során eltérő nemzetpolitikát folytattak. Nézzünk meg röviden az erdélyi magyarokra közvetlenül ható három példát, a román és a német nemzetpolitikát, a magyar mellett.

A 2001-ben elfogadott magyar státustörvényt a román politikai elit elutasította, de szakmai körökben komoly kihívást jelentett, aminek hatására nem csupán a törvényt magát, de a vonatkozó román gyakorlatot is többen elemzés tárgyává tették (Renate Weber, Gabriel Andreescu és Constantin Iordachi dolgozatai idézhetők⁹). A román nemzetpolitika társadalmi mobilitást erősít, segíti és ösztönzi az anyaországba való áttelepedést. Ugyanezt a célt szolgáló román gyakorlat a kettős állampolgárság kedvezményes megadása határon túli románok részére,¹⁰ vagyis a román gyakorlat a határokon belüli integrációt célozza meg. A román politika számára mindig elsőrendű cél volt a románok által (is) lakott területek egyesítése. Ezt napjainkban Moldovai Köztársaságot illetően zárójelbe tették, de nem adták fel.¹¹

A németség vonatkozásában mindig erős regionális identitások léteztek, a német területektől messze eső tájakon is. Ezt a helyi kötődést törte meg a II. világháború utáni politika, ezt törték össze a kollektív bűnösség okán kiagyalt praktikák. Miután a háború utáni „politikai nagytakarítás” során a németség jelentős részét elűzték a Kárpát-medence országaiból, „elcserélték” lakosságcsere keretében, illetve Romániában ellehetlenítették, a hetvenes évek német kormánypolitikája megnyitotta azok hazatelepedése előtt az utat, akik Kelet-Közép-Európa kommunista uralmaival torkig voltak. A német kormányzat kemény pénzeket fizetett azért, hogy nemzetársait visszafogadhassa.

Ugyanakkor a magyar nemzetpolitika a történelmi dilemmát – azt, hogy a magyar állam és a magyar nemzet határai nem esnek egybe – a regionális politika révén, a határok jellegét átminősítő, a határokon átívelő integrációval kívánja megoldani. A magyar nemzetpolitika alapvető szempontja, hogy a külhoni magyar közösségek a szülőföldjükön őrizzék meg magyarságukat. Magyarország ehhez természetesen segítséget nyújt; a sikeres megmaradást és gyarapodást szolgálják a nemzetstratégiai célok az egyes szakpolitikák szintjén is.

Egyazon geopolitikai környezetben három eltérő értelmezés: a nemzetpolitika prioritásai és eszköztára jelentősen eltérnek. Az összehasonlítás arra indít, hogy egyfajta tipológiát alakítsunk ki. Cél a pontos látlelet, amikor az egyes folyamatok nem csupán önmagukban, hanem más kontextusban, összehasonlítás által külön is értelmet nyernek.

A jelzett, nagy vonalakban leírt folyamatok alapján a nemzetpolitikát illetően az alábbi modellek azonosíthatók: a) német modell: *nemzeti közösségcentrikus*, cél a nemzet tagjainak egyesítése, a gyengülő határon kívüli közösségek anyanemzeti in-

tegrációja, elfogadja és támogatja az anyaországba történő migrációt;¹² b) román modell: *területcentrikus*, célja a nemzet területi alapú egyesítése, ha a terület egyesítése nem lehetséges, akkor az egyének migrációját segíti elő, miközben a területegyesítésről nem mond le; c) magyar modell: *identitáscentrikus*, cél a nemzetrészek identitásának a megőrzése történelmileg determinált jelenlegi szálláshelyeiken.

Miközben a román és a német modellek „harmonizálnak”, a román és a magyar modellek (részben) kizárják egymást. A magyar nemzetpolitika „szükséges” fogalma a szórvány – a másik kettő stratégiai céljait képes a fogalom nélkül is értelmezni és megfogalmazni.

A tudomány számára a szórvány kifejezés nem hordoz egységes jelentéstartalmat. Aki kutatói érdeklődéssel fordul a szórványhelyzet felé, az valamely aspektusát fogja vizsgálni valamely szaktudomány eszköztárának segítségével hívásával. Ezzel a szakterületek szerinti tagoltsággal ellentétben a társadalmi szféra a politikaival egyetemben a kérdést *egységesen kezeli*, a szórványról mint társadalmi jelenségről úgy beszél, mintha jelentéstartalma egységes, világos és egyértelmű volna. Érdekes módon, amikor a migráció jelensége kerül hasonló politikai-társadalmi kontextusban előtérbe, akkor majdnem mindenki számára világos, hogy a migráció *következmény, közösségi válasz* bizonyos társadalmi helyzetre. A migráció társadalmi folyamatok hatására alakul ki, s ha a migrációval kapcsolatosan pozitív változást kívánnak elérni, akkor a (háttér)körülmények és hatások vonatkozásában kell megoldást keresni, illetve programot alkotni.¹³

A szórványok *osztályozhatók* kialakulásuk, társadalmi-gazdasági helyzetük, az integrációs-asszimilációs szint és önkép, önreprezentáció és veszélyeztetettség alapján.¹⁴

Kialakulásuk szerint a szórvány lehet autochton vagy allochton: a középkortól a mai helyükön lakók, avagy újkori telepítés által kialakultak. Napjaink gazdasági folyamatai, munkaerőpiaci vándorlásai is létrehozhatnak szórványjellegű csoportokat.

Elhelyezkedés szerint elsősorban a településhálózat különböző nagyságú, hierarchia-szintű egységeiben való jelenlét alapján osztályozhatjuk a szórványokat, ezerről beszélhetünk falusi, kisvárosi, nagyvárosi szórványokról.

A szórványok osztályozhatók *integrációs-asszimilációs szintjük*, azaz a kulturális, etnikai, nemzeti beolvadás különböző fokozatai szerint is. A többségi népcsoporttól a kisebbségben élők számos kulturális elemet (ételek, viselet, népszokások, hiedelmek, szavak, kifejezések stb.) kölcsönözhetnek, de át is adhatnak a többségnek bizonyos kultúraelemeket (akkulturáció). Az akkulturáció kölcsönös, amikor az *érintkező kultúrák* egyszerre mintaadók és befogadók, de lehet *egyirányú*, amikor a befogadó kultúrára egy domináns kultúra gyakorol hatást. Szórványban ez a jellemző.

A szórványközösségek *önképe és önreprezentációja* is többnyire eltérő, léteznek hagyományokkal rendelkező és „hagyománytalan” szórványok, ez utóbbiak emlékezetében, történeti tudatában kevés a magyar múlthoz kapcsolódó momentum, így a tudati asszimilációjuk is gyorsabb. Ahová sokfelől költöztek magyarok, éppen a sokféleségük, települési, vallási, hagyománybeli különbségeik miatt új településükön nem képeznek integráns, összetartó közösségeket.

Minden szórványközösség többé-kevésbé veszélyeztetett, helyzetük (nagyváros – kistélepülés), nagyságuk, demográfiai szerkezetük, intézményi hátterük, a lelki gondozás rendszeressége alapján vannak a végveszélybe került, illetve még eséllyel rendelkező, megmenthető, gondozható közösségek.

Szórványhelyzet, szórványosodás

■ A szórványosodás – asszimilációs folyamat. Az asszimilációnak vannak külső és belső tényezői, illetve okai. A szórványra érvényes asszimilációs elmélet hosszú ideig nem készült, a szórványokra vonatkoztatva a legutóbbi időig többnyire Milton Gordon 1964-es, diaszpórára kidolgozott asszimilációs elméletét alkalmazták a kutatók.¹⁵

A folyamat megértése szempontjából továbblépést jelent a 2011-ben kidolgozott új értelmezés, a strukturális asszimiláció elmélete.¹⁶ Az asszimilációt kiváltó tényezőket és ezek hatásmechanizmusát az új elmélet az alábbi ábra szerint összesíti.

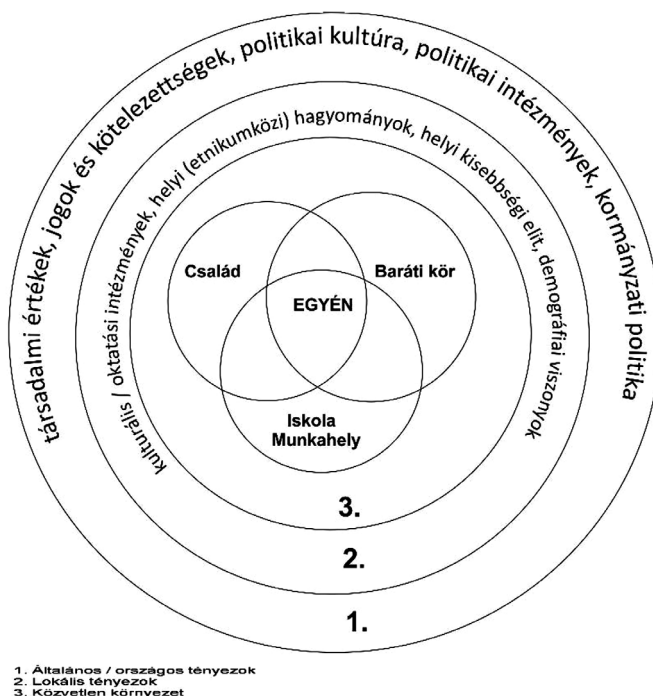
A szórványosodás/asszimiláció tényezői: 1. *általános/országos* tényezők: társadalmi értékek, jogok és kötelezettségek, politikai kultúra, politikai intézmények, kormányzati politika; 2. *lokális* tényezők: demográfiai viszonyok, kulturális/oktatási intézmények helyi léte, helyi kisebbségi elit, helyi (etnikumközi) hagyományok; 3. *közvetlen* környezet: család, baráti kör, iskola/munkahely.

Az asszimiláció a következő társadalmi folyamatokat jelenti:

– Kezdetben a *demográfiai helyzet* változik meg elvándorlással, a születések csökkenésével, többségiek betelepedésével, miközben elindul a nemzeti identitás tartalmait nyújtó intézmények felszámolódása: az *etnikus tér megváltozik*, a településen belül a kisebbségi népelem számaránya lecsökken, az etnikus arányok felborulnak, és ebből erőteljes demográfiai térvésztes következik.

– A demográfiai viszonyok megváltozása miatt elindul az *intézményi keret* átalakulása: a) Az *iskola, az anyanyelvi oktatás* fokozatosan felszámolódik: előbb a felső, majd az elemi, végül a legelemibb foka, az óvodai is. Sérül az anyanyelvi oktatás értéke, presztízse, csökken az anyanyelvi oktatás iránti szülői, gyermek-, majd közösségi igény. b) *Kulturális és művelődési leépülés*. A kultúra anyanyelvű intézményei objektív és szubjektív okok (etnikai arányok, forráshiány, helyi vezető hiánya, többségi türelmetlenség) miatt lassan leépülnek. Maradnak a helyi hagyományos rendezvények (falunap, egyházi ünnepek), de lassan ezek is elsorvadnak.

1. ábra: Az asszimiláció tényezői

Forrás: Fabian, H. and Dunlop, A.W. (eds.) (2002): *Transitions in the Early Years*. Routledge Falmer Publishers, London – alapján készítette a szerző.

– Az intézményi térvesztés kiváltja az *anyanyelv visszaszorulását*: a) Az intézmények, az egyszerű *önszerveződési formák* leépülnek, felszámolódnak, minden területen bekövetkezik a szervezkedési, együttléti igény halála. b) *A nyelvi térvesztés*. Az anyanyelv használati köre leszűkül, mind használati, mind pedig szimbolikus értéke csökken, a nyelvi kölcsönhatások felerősödnek. Stigmatizálódik az anyanyelv, felértékelődik a hivatalos, a többségi nyelv. Beáll a kétnyelvűség, idővel keveréknyelvűség, majd nyelvi erőzió, nyelvcsere, beolvadás. c) Iskola- és párválasztásban a kisebbségi kifelé orientálódik, a többségi iskolát választja, élettársa is többségi. De olykor magyar–magyar család is nyelvet vált.

– Átalakul a *közösségi élet*, az anyanyelv visszaszorul, nincsenek külön kisebbségi rendezvények, ahol a közösség reflektálhatna a saját helyzetére – *megszűnik a kisebbségi külön világ*, ahol az anyanyelv családon kívül használható. a) *A közösségi élet leépülése*. A kisközösség már nem szerves etnikus közösség, hanem töredék, az itt élők nem tudják közösségben megélni etnikai hovatartozásukat. b) *Izoláció*. Részleges majd teljes elszigetelődés a nagyobb anyanyelvi közösségektől, a kollektív kultúra, a szóbeliség felszámolódása.

– *A társadalmi térvesztés* áterjed a gazdasági és a politikai szférára is: a) *Gazdasági térvesztés*. A magyarság nem tud versenyben maradni a többséggel, csökken a vállalkozói kedv, kiszorul a gazdaság meghatározó tényezői közül a helyi közösségben és régióban. Gazdasági érdekei a többségi közeg felé viszik, ebbe épül be. b) *Politikai térvesztés*: az etnikus kiscsoport visszaszorul az érdekképviselethez, a helyi önkormányzatokból, közéletből, a nagypolitikából¹⁷ is.

– A kisebbség az asszimilációs folyamatokkal szemben kiszolgáltatott, képtelen védekezni, mivel nincs, aki a még ott élő magyarokban a kötődést ébren tartsa – *elit, helyi vezető nélkül* marad.

Az asszimiláció – szörványosodás – folyamatának *több szakasza* különíthető el.

1) *Az első szakaszban* az anyanyelvdomináns kétnyelvűség kiegyensúlyozott kétnyelvűséggé változik, amikor megszűnik az anyanyelv természetes elsőbbsége.

2) *A második szakaszban* a többségi nyelv válik dominánssá, aminek következtében az egyén számára kulturálisan a családi helyett a külső kapcsolatok válnak elsőrendűvé. Mivel a helyi kultúra dominánsan többségi nyelvű, elindul a szétfejlődés.

3) *A harmadik szakaszban* a személyes kapcsolatok, kötődések többsége már nem anyanyelvalapú, a személy nyelvvel, kultúrával kapcsolatos döntéseiben (párválasztás, iskolaválasztás) a többségi hatás az elsőrendű és meghatározó (kulturális szétfejlődés).

4) Ennek következtében – *negyedik szakasz* – a személy kifelé orientálódik, egykori önmagát, anyanyelvi kultúráját kívülről látja, a többségi környezetben kíván érvényesülni, számára ez jelenti az önmegvalósítás útját és lehetőségét.

5) *Az ötödik, végső szakaszban* a többségi közegbe való átlépés érzelmi szempontból is megtörténik, miáltal egykori kisebbségi identitása származástudattá változik. Már nem zavarja, ha nem beszéli anyanyelvét – feloldotta, fel dolgozta ezt a „kérdést”.

Az átlépés soha nem végleges, az emberi élet nem tábla, amelyről teljesen le lehet törölni események és kapcsolatok hatását. Felléphetnek olyan tényezők, amelyek az egyént korábbi lépéseinek felülvizsgálatára készítetik. De a tapasztalat szerint ez ritka, és jelentős társadalmi sokk válthatja ki.

Álljon itt a Gordon-féle klasszikus (az asszimiláció strukturális) elmélet(e) és a strukturális asszimiláció elmélet összehasonlító táblázata.

Gordon elmélete – lépések	Szórványosodás – lépések
Akkulturáció	Nyelvvesztés, továbbá nyelvcsere
Strukturális asszimiláció	Kulturális szétfejlődés (disszonancia)
Maritális asszimiláció	Társadalmi/közösségi kapcsolatok átalakulása: asszimetrikus megkettőződés (racionális identifikáció)
Identifikációs asszimiláció	Átlépés a többségi közösségbe (érzelmi identifikáció)
Attitűdinternalizáció	Nem releváns
Viselkedéselfogadó asszimiláció	Nem releváns
Civil intézményi asszimiláció	Nem releváns – sajátos eset az egyház ¹⁸

(Forrás: a szerző)

Szórvány – politika – felelősség

■ Olvasom a Kárpát-medence egyik legkisebb magyar közösségének, a muravidéki (Szlovénia) magyarságnak rövid és középtávú stratégiáját.¹⁹ A dokumentum a muravidéki magyarság megmaradását szolgáló stratégia tervezete, vitaanyagként 2012 februárjában került bemutatásra. Általános helyzetértékelése: „A muravidéki magyarság száma az elmúlt 90 évben drasztikusan csökkent. Pontos adatok nincsenek, ezért fontos lenne a népszámlálás elvégzése legalább néhány településen, hiszen az adatok ismeretében könnyebben meg tudnánk határozni a teendőket a közösség megmaradása érdekében. A magyarság intézményrendszere kiépült, működése szlovén és magyar költségvetési eszközöknek köszönhetően jelentős mértékben biztosított. A magyar nyelv presztízse nincs a megfelelő szinten, ezen a megmaradás érdekében változtatni kell.”

Egy kb. 6000 főt számláló regionális magyar kisközosségről van szó, amely teljes egészében szórványnak minősül. Amikor egy közösség érdekképviselője egy szakmai anyagban azt állítja, hogy az anyanyelv presztízse nem megfelelő, akkor azt mondja áttételesen, hogy az illető közösségben a nyelvvesztés jelensége aggasztó. Ez a strukturális asszimiláció folyamatában azt jelenti, hogy a kulturális szétfejlődés előrehaladott, és elindult a racionális identifikáció folyamata – a szórványosodás eljutott negyedik, utolsó előtti szakaszába. Szórványról van szó, a stratégia megalkotói mégsem látják szükségesnek a szórványról külön szólni, a fogalom nem jelenik meg a szövegben, nem foglalkoznak külön a jelenséggel. Meglehet azért, mert csak szórvány létezik, a kisebbségi lét másik két típusa hiányzik. Továbbá kiépült intézményrendszerrel beszél a stratégia, miközben társadalomtudományi berkekben általános a vélekedés, hogy a muravidéki kétnyelvű oktatás kisebbségi szempontból nem megfelelő. Valójában nem is kétnyelvűek az iskolák, nincs egyforma súlya az oktatásban a szlovén és a magyar nyelvnek, a szlovénok alig tanulnak meg magyarul a kétnyelvű iskolában. Mindezt a stratégia vonatkozó fejezetében korrekt módon jelzik. Véleményem szerint ebben a helyzetben az intézményi keret újragondolása volna különösen indokolt – miközben a stratégia pótlólagos foglalkozások révén keresi a megoldást, és nem merül fel az oktatási rendszer megváltoztatásának a kérdése.

A kisebbségi megmaradás alapkérdése a nyelvben való megmaradás, a múlt értékeinek, a hagyományoknak a vállalása. Természetesen szükség van nyitottságra mind a többségi értékek, mind a modernizációs kihívások vonatkozásában. Az első számú felelős mindig maga a közösség. Ha elfogadjuk azt az egyszerűsítő és igaz

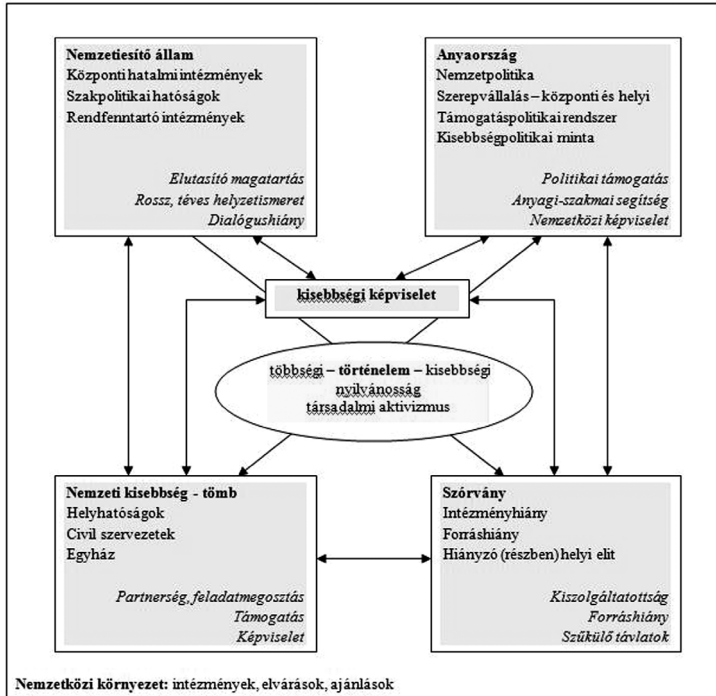
meghatározást, hogy a szórvány olyan nyelvi-kulturális közösség, amelyet segíteni kell – akkor kikerülhetetlen a kérdés: kitől jöjjön/jöhet a segítség? Sajátos esetben – lásd muravidéki magyarok – a szórvány rendelkezik intézményekkel, de ennek oka, hogy az országos kisebbségi intézmények egyben a szórvány intézményei. Ilyen helyzet csak ott alakulhat ki, ahol a kisebbségi közösség eljutott létezésének legtörekenyebb szakaszába, amikor nincs már tömb, nincs fronthelyzet – csak szórvány van. Ma már Horvátországban is hasonló a helyzet, itt a magyarság lélekszáma alig haladja meg a 14 ezret.

A megmaradás politikai kérdés. Minden segítségnyújtás politikai döntés kérdése, hiszen forrásokat kell a vonatkozó szórvány részére megítélni és megadni. A politikai döntések mindig felvetik a felelősség kérdését: ki felelős a szórványért?

A 2. ábrán bemutatom a szórványpolitika szereplőit és kapcsolatrendszerét.

Első szinten a szórványközösség maga, akár rendelkezik, akár nem olyan intézményekkel, amelyek politikai értelemben megnyitják az érdekérvényesítés csatornáit. Hiszen bármely támogatás csak akkor hasznosulhat, ha a befogadó oldalon létezik szereplő (egyen vagy civil struktúra), amely helyben felelősséget érez és vállal.

2. ábra: A szórványpolitika szereplői és kapcsolatrendszere

A szórványpolitika szereplői és kapcsolatrendszere (a szerző szerkesztése)

Második szinten felelősnek tekinthető a kisebbségi közösség demográfiaailag erős része, a tömbben élő nyelvtestvérek, vagyis azon helyi közösségek, ahol a helyi politika irányítása és a források elosztása felett nagyobbrészt vagy teljes egészében ők rendelkeznek. Ezt nevezzük tömb-szórvány tengelynek.

Harmadik szinten a nemzetállam, vagyis az állam, amelynek a szórványban élők polgárai. R. Brubaker szerint a kelet-közép-európai államokra jellemző, hogy itt a nemzetépítés folyamata nem tekinthető befejezettnek, még nem konszolidálódott a

demokrácia, ezek az országok nemzetiesítő államok. A legitimitást kereső, a nemzet-építés kiteljesítésére összpontosító politikai elitekre jellemző, hogy a nemzet szellemi-kulturális homogenizációjának a feladataival vannak elfoglalva, elsődleges céljuk a domináns nemzet intézményrendszerének a konszolidációja (Brubaker 1996). Linz és Stepan a nemzetépítés két (egységesítő és különbségekre építő) változatát, illetve az államépítés két (befogadó és kizáró) alapstratégiáját különbözteti meg. A változatok kombinációjából összeálló négy lehetőség közül a szórvány esetében az asszimilációs valósul meg, amikor a kisebbség tagjai teljes értékű politikai jogokra akkor számíthatnak, amennyiben lemondanak etnokulturális identitásukról, sajátos hagyományaikról. A strukturális asszimilációnak éppen ez a lényege, amikor nincs szükség külön politikai döntésre, hogy az asszimiláció bekövetkezzen, „elegendő” ha az állam az egyéni jogok kizárólagosságának a hangoztatásával nem támogatja külön az etnokulturális sajátosságok megmaradását elősegítő közösségi intézményeket (Linz–Stepan 1996).

Negyedik szinten jelenik meg az anyaország mint felelősségvállaló. Idevágóan a Magyar Nemzetstratégia így fogalmaz: „A magyar állam a magyar nemzet letéteményese. Magyarország rendelkezik azon állami kerettel, amely nélkül a nemzetpolitika megalapozása és működtetése elképzelhetetlen; ez egyben kiemelt felelősséget is ró a magyar államra. Ezt a felelősséget az Alaptörvényből eredezteti. *Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.* Azonban a nemzet fennmaradása nem csupán Magyarország felelőssége, hanem minden – magyarországi és külföldi – közös felelőssége.”²⁰

A Magyar Nemzetpolitikai Stratégia a célkitűzések meghatározásakor abból indul ki, hogy „Magyarország számára a külföldi magyarság érték, ezért áldoz energiát és anyagi forrásokat arra, hogy a külföldi magyar közösségek fennmaradjanak. Tisztázni kell azt is, hogy a magyar nemzet kohéziója önmagában vett érték. Közös európai értékeink alapján hisszük, hogy minden nemzet egyszeri és megismételhetetlen értékeket hordoz magában; igaz ez a magyar nemzet esetében is. Az olyan európai értékek, mint a hagyományos kulturális vagy a nyelvi sokszínűség, a nemzeti közösségek által hordozott értékek elismerésre és védelemre szorulnak; ám ha ez az elismerés és védelem megvalósul, úgy az gazdasági előnyökkel is jár. Az egyetemes magyar kultúra szempontjából felbecsülhetetlenül értékes a külföldi magyarok hozzájárulása a kultúrkincs gyarapításához, ahogy gazdasági érdekeink is fűződnek ahhoz, hogy a szomszédos államokban prosperáló magyar közösségek létezzenek. Fontos, hogy a szomszédos államok is elismerjék: az, hogy gyarapodó magyar közösségek élnek területükön, számukra is előnyt jelent. [...] Magyarországnak világos üzeneteket kell közvetítenie a külföldi magyarság felé, hiszen partnerként tekint rájuk. Ebből következnek, hogy a külföldi magyar közösségek és a magyar állam közötti viszony alapjául a kölcsönös lojalitás és felelősség kell hogy szolgáljon. Ez a kölcsönös elvárás az elmúlt évtizedekben sokszor kimondatlan maradt, vagy csak az egyik oldalon érvényesült.”

A szereplők között aszimmetrikus kapcsolatok léteznek: a szórvány szinte minden esetben fogadó fél, ha létezik helyi elit, van esélye az aktív szerepvállalásnak. Kétoldalú kommunikációt alakít ki a tömbben élő nyelvtestvérekkel és a kisebbségi közösség politikai képviselőivel. A kisebbség általános érdekérvényesítő képességét jelentős mértékben meghatározza a politikai képviselet súlya, a minél jelentősebb képviselet érdekében a politikai érdekképviselet(ek)nek szüksége van a szórványra,

a szavazataikra. A tömbnek áttételesen van szüksége a szórványra: a szórvány nyelvhatáráként a tömböt is védi, ezért a tömb jövője bizonyos mértékig a szórvány lététől és mibenlététől is függ.

Az anyaország elkötelezett szerepvállalása szükségessé teszi az eltérő helyzetű határon túli magyar közösségekkel való külön-külön foglalkozást és törődést. Ennek érdekében intézményrendszert alakít(ott) ki, nemzetközi szinten képviseli a kisebbségben élő magyarok érdekeit. Építi a kapcsolatokat a szórványban működő szervezetekkel, helyi elitekkel.

A román állammal a szórvány kapcsolata egyoldalú: a szórványhelyzetet külön nem ismeri, nem tartja számon, nincs ebben a vonatkozásban semmilyen külön célja. A nemzetiesítő állam abban érdekelt, hogy a strukturális asszimiláció folytatódjon, hogy a kisebbségi kérdés ne terhet – intézmények működtetését, forrásbiztosítást – jelentsen, hanem olyan „díszítő” elemet, amellyel külföldön jól példázható a „sikeres román kisebbségpolitika”.²¹ A képviselő nélküli helyi kisebbség nem követel, hanem „megköszöni a politikai ajándékot”.

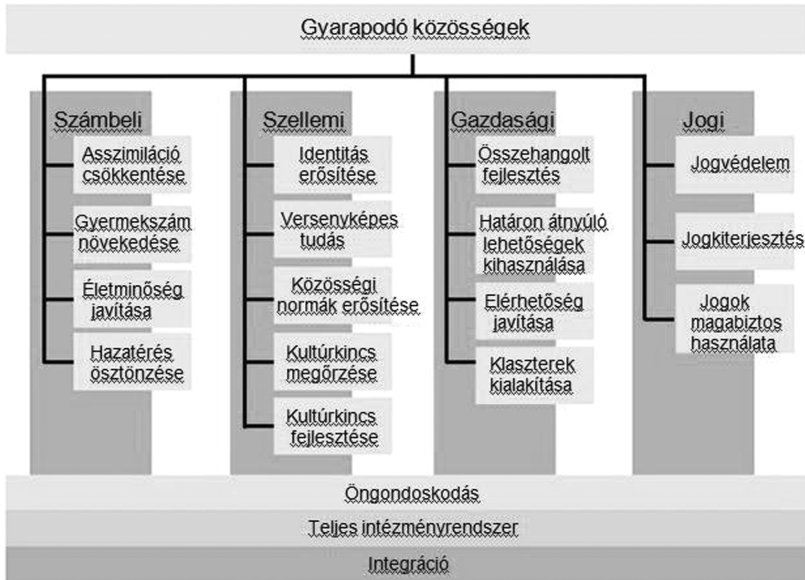
A két állam közötti szomszédságpolitika tartalmaz kisebbségpolitikai elemeket is, de ezek igen ritkán válnak a napi politikát alakító tényezővé.

Célok, cselekvési területek, feladatok és eszközök

■ A célok és cselekvési területek számbavételénél abból indulunk ki, amit a már idézett Nemzetstratégia tételesen megfogalmaz: „A magyar nemzetpolitika alapvetésnek tartja, hogy a külhoni magyar közösségek a szülőföldjükön szeretnék megőrizni magyarságukat. Magyarország ehhez természetesen segítséget nyújt; a sikeres megmaradást és gyarapodást szolgálják a későbbiekben vázolt célok az egyes szakpolitikákat illetően is. Ugyanakkor Magyarország nem tud és nem is szeretne szembenemenni azokkal a nemzetközi tendenciákkal, amelyek a mobilitás növekedését jelzik. Magyarországnak és a külhoni magyarságnak is arra kell törekednie, hogy a jól képzett, több nyelvet beszélő, világot járt magyar fiatalok hazatérjenek, és nemzetközi tapasztalataikat szülőföldjükön kamatoztassák. Törekedni kell arra is, hogy olyan pozitív gazdasági változások következzenek be régióinkban, amelyek mind a fiatal, mind az idősebb korosztályok számára kellő motivációt jelentenek a szülőföldön való megmaradásához.”

Ezek általános kitételek, azt kell megnézni, hogy azok a célok, amelyeket a nemzetstratégia általánosan megfogalmaz, teljes mértékben érvényesek-e, és miként érvényesíthetők a szórványt illetően.

A Nemzetstratégia kulcsmondata: „A nemzetpolitikai stratégia átfogó célja a gyarapodó közösség. Magyarország és a külhoni magyarság közösségének gyarapodása kizárólag abban az esetben biztosítható, ha az ezen tényezőkre ható területeket meghatározzuk, azok komplex fejlesztését megteremtjük.” A továbbiakban a gyarapodást értelmezi: „A gyarapodás minden nemzet és minden nemzeti közösség célja. Minden állam és minden nemzeti kisebbség törekszik nyelve és kultúrája továbbörökítésére. Az európai társadalmak ezen a normán alapulnak. Az utóbbi évszázad történelme azt igazolja, hogy önkéntesen egyetlen kisebbség sem mondott le identitásáról, nyelvéről. Így a külhoni magyar társadalmak is ezen a normán alapulnak, azonban helyzetükből adódóan korlátozva vannak abban, hogy nyelvük és kultúrájuk maradéktalanul továbbörökídjön. Ezért szükséges, hogy ezt a hiányt Magyarország kipótolja. A megfogalmazott célkitűzés a magyar közösségek számbeli, gazdasági, szellemi, valamint jogaikban való gyarapodását kívánja elérni.”

(Forrás: Magyar Nemzetstratégia)

Itt van az a mozzanat, amelyről kevés szó esik, ami felett átsiklik olykor még az elemző figyelem is. Az idézett szövegből az identitásról, a nyelvről való önkéntes lemondás kérdésére utalok.

Senki nem vitatja: a nyelv- és kultúraváltás soha sem lehet spontán, mindig valamilyen tényező váltja ki. Két okról lehet beszélni: 1) valaki(k) így döntött(ek), és valamilyen eszközzel eléri(k)-kikényszeríti(k); 2) a helyi/társadalmi körülmények hatása. A döntés oka-indoka lehet (nemzet)politikai, amire a történelem folyamán igen sok példa volt Kelet-Közép-Európában és Romániában is. A világháborúk közötti időszakból és a kommunizmus legkeményebb diktatúrájának éveiből sok égbé kiáltó, tragikus példa idézhető erre vonatkozóan. Keveset foglalkozunk mind elméleti, mind politikai szempontból a második helyzettel, amikor a helyi társadalmi körülmények okozzák az asszimilációt, illetve annak felerősödését.²² Vagyis az asszimilációt előkészítő, hosszabb távon kiváltó döntés lehet személyes életvezetéssel kapcsolatos egyéni döntés, de ez nem „szabad”, amennyiben mindig egyrészt külső körülmény határozza meg, másrészt természetes önelismerési kondicionáltságnak a „másikra” vonatkoztatott aktusára vezethető vissza. Ki kell tehát hangsúlyozni, a strukturális asszimiláció során a nemzeti többség nem alkalmaz erőszakot vagy politikai kényszert, viszont olyan politikai-finanszírozási környezetet hoz létre, amely ezt kiváltja. Ha a körülmények megváltoznak, és az anyanyelv vállalásának társadalmi költségei az egyén számára olyan magasak, hogy negatívan befolyásolják életvitelének más területeit, az egyén (pl. a szülő) olyan döntéseket hoz(hat), amelyek már rövid távon az anyanyelv térvészéséhez, hosszabb távon nyelvcseréhez vezetnek. Napjainkban Temesváron a magukat magyarnak vallók gyermekei közül kb. 23% jár magyar iskolába – és az arány évente csökken valamennyivel. Az így döntő szülők nem önkéntesen, de nem is politikai kényszerre mondtak le az anyanyelvben való megmaradás talán legfontosabb intézményéről, hanem a társadalmi struktúrák – ez esetben hátrányos jogi környezet, hiányzó források – okán, személyes döntéssel.

Erre a kérdésre kell nagyobb figyelmet összpontosítani, hiszen a kényszerdöntés is személyes döntés, és el kell érni, hogy az anyanyelv melletti döntést soha senki ne érezhesse valamilyen más szempontból hátrányosnak, vitathatónak.

A szórvány kérdésével a Nemzetstratégia külön alfejezetben foglalkozik. Az általános cél egyértelmű: „A nemzetpolitika célja, hogy revitalizálja azokat a szórványrégiókat, szórványtelepüléseket, ahol erre reális esély mutatkozik. Csak hosszú távú szórványstratégiát érdemes elfogadni.” Az általános cél megvalósulásához szükséges azon térségek és települések feltérképezése, ahol az asszimiláció megállítható. Sorra veszi a cselekvési területeket: az anyanyelv legfontosabb intézményeit – iskola és egyház –, a(z) elektronikus) médiát, kiemeli a szórvány-tömb együttműködés fontosságát, kis településeken a magyar iskolák meglétét tartja elsődlegesnek, a civil szférát és támogatását, hiszen a civil rendezvények a találkozási pontok, a kötelekek a magyar intézményekkel, a magyar étellel. Sokrétű, elsődlegesen az anyaországi felelősségre építő célrendszert határoztak meg.

Létezik továbbá a Magyar Állandó Értekezlet Szórvány Bizottsága által munkanyagként tárgyalt és elfogadott *Szórványstratégia* (Bodó 2011). Ebben, lebontva, a következő feladatok szerepelnek:

1) Minden szórványnak minősülő térségben a *helyszínen kell felmérni a helyzetet*, folyamatosan elemezni kell az egyes térségek demográfiai folyamatait, az intézményi keretek alakulását, a helyi elit létét és mibenlétét azonosítandó azokat a véleményvezéreket, akikre a szórványpolitika építhető.

2) Ki kell dolgozni minden kistérségi szórvány esetében a kulturális reprodukció elméletére épített *helyi stratégiát*, a minden területre kiterjedő – gazdasági, kulturális, etnikus, nyelvi, oktatási és önértékelési – átfogó rehabilitáció tervét.

3) Olyan összefüggő, a helyi sajátosságok figyelembe vételével kiépített *intézményi rendszerek* kialakítására van szükség, amelyek biztosítják minden anyanyelvéhez ragaszkodó számára azt, hogy *elviselhető teher- és kockázatvállalás* mellett dönthessen a nyelvben és kultúrában való megmaradás mellett. Össze kell hangolni az oktatással, kultúrával, egyházzal, médiával kapcsolatos terveket.

4) Az elszigeteltség felszámolása/csökkentése érdekében segíteni kell *helyi hálózatok kialakulását*, biztosítani a (kis)közösségi lét fennmaradásának feltételeit.

5) Regionális szinten biztosítani kell a nemzeti közösséghez való csatlakozás lehetőségét és feltételeit, a *tömb-szórvány kapcsolatok* kialakulását és intézményesülését.

6) *Figyelőszolgálatot* kell kialakítani a szórvánnyal kapcsolatos *nyelvi, kulturális jogsértések* kivizsgálására és kezelésére.

7) Biztosítani kell, hogy minden szórványnak minősülő helyi közösségben létezzen olyan *helyi vezető/elit*, aki/amely vállalni képes a szórvánnyal kapcsolatos gondok kezelésének komplex feladatát és erkölcsi felelősségét. Ezt az elitet képezni, szakmailag-emberileg támogatni kell.

8) Külön programok révén szükséges a helyi többségek – esetenként: románok, szlovákok, szerbek, ukránok stb. – számára a *helyi magyarság értékeinek a bemutatása és elfogadtatása*, hogy a helyi többség empatikusan kezelhesse a vele együtt élő, de a hivatalos intézményi hálózat – iskolák, múzeumok, média – által mellőzött közösség megmaradási törekvéseit.

9) Az etnikus közösség megóvása feltételezi a folyamatokban történő gondolkodást, ugyanis a szórvány jelenségként folyamatosan terjed, a strukturális asszimiláció nem csak a szórványokra jellemző – de itt lehetnek következményei a közösség számára tragikusak. A szórványok védelmét össze kell kapcsolni az etnikai *fronthelyzetben élők körülményeinek, esélyeinek* javításával.

10) Külön kérdésként kell kezelni a *csángók helyzetét*, amely népcsoportra más magyar közösségektől eltérő történelmi folyamat hatott, ahol a helyi identitás alakulását a többi térségtől eltérő folyamatok határozzák meg, ahol az etnikus megmaradás külön értelmezendő.

A feladatok megjelölésén túl nevezett szórványstratégia nem jut el feladatcentrikus projekt-portfólió kialakításáig, de a legfontosabb kérdéseket külön tárgyalja, és pedig: szórványgondnok intézménye, oktatáspolitikai, helyi művelődési élet, egyházak helyzete, helyi értékek feltárása és bemutatása, helyi média, internet – közösségi portálok, szórványmunkára értelmiségi képzés, testvértelepülési kapcsolatok, állampolgári nevelés, gazdaságpolitika, támogatáspolitikai. Ezek közül az állampolgári nevelés lehet olyan, amelyhez külön magyarázatot fűznék.

Politológiai alapigazság, hogy az etnikai viszonyok kezelését illetően a demokrácia nem rendelkezik specifikus válasszal. Ez azt jelenti, hogy a minden szempontból demokratikus országok sem képesek kizárólag a demokrácia elveire támaszkodva megoldani a kisebbségek speciális igényeit. Ezek az igények abból a jogi paradoxonból fakadnak, hogy nemzetállamok esetében a(z állam)nyelv nem egy közösség, hanem egy terület nyelve, függetlenül attól, hogy ott élnek más ajkúak is. Fel kell készíteni a szórványban élőket arra, hogy speciális igényeik mellett *megfelelő módon tudjanak érvelni*, ne hallgattassák el őket a többség képviselői a demokráciára és a diszkrimináció-mentességre való hivatkozással. A megfelelően előkészített és végrehajtott állampolgári nevelés képes a helyi véleményvezéreket felkészíteni arra, hogy a helyi értetlenség, a kisebbségellenes feltételezések és vádak lebontása normálisan, civilizáltan megtörténhessen.

A Szórványstratégiában megjelölt feladatok a legtöbb esetben eszközt is jelentenek. Például ha feladatként azt fogalmazzuk meg, hogy külön programok révén mutassuk be a helyi többségek – esetenként: románok, szlovákok, szerbek, ukránok stb. – számára a *helyi magyarság értékeit, és fogadtassuk el ezeket*, minden idevágó tevékenység – kiállítás, bemutató anyag, helyi tanácskozás a kérdéssel kapcsolatosan – egyben a megvalósítás eszköze is. Vagyis a megfogalmazott feladatok esetében van olyan – pl. a támogatáspolitikai –, amelyről szükség lehet társadalmi vitára, van olyan, amely viszonylag könnyen értelmezhető, szinte önként adja magát.

Összegzés

■ Nem vállalkoztam az eredmények bemutatására, szükségesnek tartom viszont néhány általános megjegyzés megfogalmazását.

a) A szórványjelenséget tudományosan sikerült leírni, a politika jelenségekört helyesen értelmezni, a közéletben ennek ellenére még nem tisztult le teljesen a szórványról való beszédmód, léteznek zavaró elemek. Továbbá vannak olyan rész kérdések és helyi jelenségek, amelyek okán a kutatás a továbbiakban is elsődleges feladat marad.

b) Elkészültek azok az elemző dokumentumok, stratégiák, amelyek egységes képet nyújtanak a szórványokkal kapcsolatos célokról, feladatokról és eszközökről. Vannak jól működő anyaországi programok (pl. az utóbbi években az óvodások, kisiskolások vonatkozásában vagy a szórvány-tömb kapcsolat erdélyi megyék között), ugyanakkor vannak olyanok, amelyek éppen elindultak (szórványgondnok intézménye), vagy el sem indultak (szórvány kisközösségek számára helyi vezető felkészítése a vállalandó feladatra). Az utóbbi évek több újdonságot hoztak erdélyi szinten is, mindenekelőtt a tömb-szórvány kapcsolatokban, illetve a Szórvány Napjának a bevezetésével.

c) Az anyaországi támogatáspolitikai forrasszűkével küzd (a Magyar Nemzetstratégia-ban megtalálhatók két évtizedre visszamenően az erre fordított összegek), nagy szükség volna az anyaországi támogatáspolitikai – 2004 után csökkenő, 2010 után némileg emelkedő összegek – elemzésére és a prioritások újragondolására elsősorban az oktatási támogatások területén. Ugyanakkor a Communitas Alapítvány szórvány-támogatási rendszerét is szükséges volna stratégia-központúan újragondolni és átala-kítani.

d) A kisebbségi politikai képviselőt olykor nem tudja – azt nem feltételezem: nem akarná – a speciális szórványérdeket képviselni. Két példát erre: a 2011-es oktatási törvény a finanszírozás vonatkozásában (utaltam rá a dolgozat során), amit nem sikerült kivédeni. Ugyanakkor a 2004-es helyhatósági választási törvény a helyhatósá-gok esetében is bevezette az 5 százalékos bejutási küszöböt. Ezzel egyszerre több szórványmegye vesztette el képviselőjét megyei szinten (Temes, Hunyad és Fehér megyék), azóta Beszterce-Naszód magyarsága is megyei képviselő nélkül maradt. Az RMDSZ-nek kezdeményeznie kellene a helyi választási küszöb felülvizsgálatát.

e) A szórványkérdés nem (lehet) pártpolitikai kérdés. Aki pártpolitikai alapon kö-zelít hozzá, az pártérdekeit és nem a szórvány ügyét tekinti elsődlegesnek. Erdélyi magyar pártok között még nem indult el a tárgyalás, egyeztetés a szórványokat ille-tően. Szükség volna arra, hogy minden szórványkérdésben érdekelt és az évek során munkát végzett politikus, civil és szakértő közös asztalhoz leülve tárgyaljanak, jus-sanak közös nevezőre, és jelöljék ki a prioritásokat.

Amíg nem késő. Illetve van, ahol már késő.

■ JEGYZETEK

1. Kosztándi T. Ildikó: *Szórványoktatás: elmélet és gyakorlat*. http://www.rmpsz.ro/web/images/mag-iszter/2003_nyar/5.pdf. Letöltve: 2014. ápr. 15.
2. Lásd *A fennmaradásért*. Hét Nap, 2005. júl. 6.
3. Lásd http://www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&task=view&id=11298&Itemid=1. Letöltve: 2009. febr. 6.
4. Bodó Barna: *Szórvány-narratívák*. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTAKI, Bp., 2005.
5. Lásd Bodó Barna: *A szórványtól a nemzetig – és vissza*. Pro Minoritate 2007. 1. (Tavaszi).
6. Mircsics Károly: *A szórványválasztás folyamata mint a nemzeti kisebbségi közösség lebomlásának terméke*. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTAKI, Bp., 2005. 96–102.
7. Ilyés Zoltán: *Szórványhelyzetben a Kárpát-medencében*. Háttér-tanulmány a Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány számára. Lásd: [http://szorvany.hu/display/szervezetek/?szervezetek\[szervezetek_display\]\[keyvalue\]=29](http://szorvany.hu/display/szervezetek/?szervezetek[szervezetek_display][keyvalue]=29). Letöltve: 2011. okt. 10.
8. A román nyelv a szórványra külön kifejezést nem alkotott, a széttrajzással kialakuló diaszpórát természetesen ismeri, miközben az országon belüli, hagyományos nyelvhatárok mozgása révén jelentkező etnikai szór-ványt nem. A romániai magyarok által használt kifejezés – belső diaszpóra: diaszpóra internă – jelentését talán kezdik megismerni és elfogadni, de használatára hosszas internetes keresés nyomán sem sikerült példát találni. Ez pedig nemzetpolitikai kontextusban azt jelenti, hogy bár a Romániával szomszédos országokban élő ro-mánység helyzetével való foglalkozás politikai kérdésként jelen van a nyilvánosságban, szakmai-tudományos kérdésként viszont már/még alig. Alighanem ennek tudható be, hogy a Timoc-völgyi (a Duna dél-bánsági sza-kaszának jobb, szerbiai oldalán élő) románok (vlahok) helyzetével, egy önmagát több százezresre taksáló kö-zösség nyelvi-kulturális számkivettségével nem vagy nem a szükséges módon foglalkoznak.
9. R. Weber: *Az anyaország és kisebbségei: európai standardok?* In: Kántor 2002. 36–56.; C. Iordachi: *A nem-zet újrarajzolt határai: a magyar státustörvény és Románia kettős állampolgárságra vonatkozó politikája*. In: Kántor 2002. 90–116.
10. 1991–2012 között 335 ezer személy kapott Romániában egyszerűsített eljárással állampolgárságot, csak 2011–2012-ben 152 ezer személy, szinte valamennyien moldovai és ukrain származásúak. Lásd <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-16393342-cetatenia-romana-pentru-moldoveni-alarmeaza-ministrii-germani.htm>. Letöltve: 2014. ápr. 25.
11. Van párt, amely programjában is vállalja ezt, pl. a Nagy-Románia Párt, de nincs olyan párt Romániában, amely nyíltan elutasítaná Románia és Moldova egyesítésének a kérdését. A Nagy-Románia Párt statútumának negyedik kulcsmondata: „A NRP harcol Nagy-Románia történelmi határok közötti, békés úton történő újra-egyesítéséért.” (Románul: Partidul România Mare militează pentru înfăptuirea pe cale pașnică a României Mari, în hotarele ei istorice.) Lásd <http://prm-central.ro/statut/>. Letöltve: 2014. ápr. 25.
12. A helyzet a '90-es évek közepén megváltozott, a német állam úgy ítélte meg, Közép-Kelet-Európa országa-iból már nem indokolt a menekülés, az innen áttelepülni vágyókat már nem fogadták a korábbi lehetőségek.

13. Ismeretes, hogy a diaszpórákutatók szoros kapcsolatban áll a migrációkutatással. A diaszpórákutatók azért egészen más, mint a szórványkutatás, mert a diaszpórában élők nem nyelvükből és kultúrájukból, hanem egy társadalmi-gazdasági helyzetből kívántak kilépni. Lásd Szabó Máttyás: *A diaszpórákutatók korlátai és lehetőségei*. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat – MTAKI, Bp., 2004. 25–30.
14. Forrás: Ilyés Zoltán: *Szórványhelyzetben a Kárpát-medencében* c. idézett háttér tanulmánya.
15. Kivételként meg kell említeni Gyurgyík László kiváló munkáját: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram, Pozsony, 2004.
16. Az elméletet Bodó Barna dolgozta ki, bemutatta 2011. okt. 29-én az ELTE Politikatudományi Intézete által szervezett konferencián.
17. Komplex kérdés, attól függ, a kisebbségi politikai képviselő mennyire kezeli külön a szórványok helyzetét, illetve érdekeit.
18. A római katolikus egyház szórványok esetében szórványosító tényező is lehet, amennyiben megszűnnek a kisebbségi/magyar nyelvű misék, a többnyelvű misézéskor pedig fő nyelvként az államnyelv szerepel.
19. Lásd *A muravidéki magyar közösség rövid és középtávú stratégiája*. http://muravidék.si/wp-content/uploads/2012/09/strategia_tervezet.pdf. Letöltve: 2014. ápr. 18.
20. *Magyar nemzetpolitika*. Lásd <http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/a2/00000/Magyar%20nemzetpolitika%20A4.pdf>. Letöltve: 2014. ápr. 22.
21. Temesváron 2000 körül kérte a helyi RMDSZ, hogy a város helyezzen ki, jelképesen, négy nyelvű táblákat a város bevezető útjain. Az elutasítás határozott volt. Amikor 2012-ben felmerült, hogy Temesvár megpályázza az európai kulturális főváros címet, szinte azonnal megjelentek a négy nyelvű (román, német, magyar, szerb) helynévtáblák.
22. A tanulók száma szerinti normatív támogatási rendszer bevezetésével a szórványra komoly csapást mértek, ugyanis hiába létezik az elvi lehetőség a 25 tanuló elemi osztályoknál jóval kisebb, mondjuk 10 tanuló osztályok megalakítására, ha ehhez nem lehet előteremteni a szükséges finanszírozást. Temesváron az addig működő 2 általános iskolai magyar tagozat megszűnt, jelenleg egyedül a Bartók Béla Líceumban működnek általános iskolai osztályok. A magyar tanulók átlagban legalább kétszer annyi időt fordítanak az iskolába jutásra, mint román társaik – a szülők olykor kényszerből döntenek a román nyelvű iskola mellett. A rendszert kormányrendelettel vezették be 2009-ben, de nem változott a 2011-es oktatási törvény elfogadásával, bár ekkor az RMDSZ ismét kormánytényező volt.

■ IRODALOM

- Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Könyvkiadó, Bp., 2007.
- Bodó Barna: *Szórványnarratívák*. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTAKI, Bp., 2005.
- Uő: *A szórványtól a nemzetig – és vissza*. Pro Minoritate 2007. 1. (Tavaszi).
- Uő (összeállította): *Szórványstratégia*. Vitaanyag, Gordian Kiadó, Temesvár, 2011.
- Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram (Mercurius Könyvek), Pozsony, 2004.
- Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTAKI, Bp., 2005.
- Ilyés Zoltán: *Szórványhelyzetben a Kárpát-medencében*. Háttér tanulmány a Határon Túli Magyar Oktatásért. Apáczai Közalapítvány számára. Lásd [http://szorvany.hu/display/szervezetek/?szervezetek\[szervezetek_display\]\[keyvalue\]=29](http://szorvany.hu/display/szervezetek/?szervezetek[szervezetek_display][keyvalue]=29). Letöltve: 2011. okt. 10.
- Kántor Zoltán: *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.
- Kosztándi T. Ildikó: *Szórványoktatás: elmélet és gyakorlat*. http://www.rmpsz.ro/web/images/magiszter/2003_nyar/5.pdf (2014. ápr. 15.)
- Linz, Juan J. – Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Mirnic Károly: *A szórvánnyá válás folyamata mint a nemzeti kisebbségi közösség lebomlásának terméke*. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*, Gondolat – MTAKI, Bp., 2005. 96–102.
- Magyar nemzetpolitika. Lásd: <http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/a2/00000/Magyar%20nemzetpolitika%20A4.pdf> (2014. ápr. 22.)